میرزا حەسەن کوردستانی، نووسەرە ونەکەی ڕواندز.. یاسین برایم

ئەو نووسەرە، لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ساڵانی بیستی سەدەی بیستەم، ناوی هەیە، بەڵام لەنێو ڕا و بۆچوونی توێژەران و نووسەران، ون کراوە؛ کەسێکی چالاك و ڕۆشنبیر و کوردپەروەر و باوەڕپێکراو و نووسەری تایبەتی سەید تەها بووە لە ڕواندز. ئەو لە نێو شۆڕش و بزوتنەوەی ناسیۆنالیزمی کوردی، نازناوی کوردستانی هەڵدەگرێت و شانازی پێوە دەکات و بەو ناوەش نووسینی بڵاوکردۆتەوە.

حەسەن کوردستانی: ناوی ڕاستەقینەی میرزا حەسەن عەبدولقادر گەیلانییە. ئەو میرزایە1 [illegible] (12/11/1986_1/7/1903) [illegible] 2بووە، کچی جەعفەر ئاغای شکاك، برای سمکۆ شکاك. ئەو ژنەش لەو خێزانە بووە، شکاك بووینە. میرزا حەسەن لە ڕێگەی ژنیەوە، تێکەڵی ئەو بنەماڵەیە دەبێت، کە خزمی ماڵی سەید تەها، قائیمقامی ڕواندز (1923_1928) و (سەید عەبدوڵڵای شەمزینی) بەڕێوەبەری ناحیەی هەریر بووە. کاتێ سەید تەها دەبێتە قائیمقامی ڕواندز، ئەو دەبێتە نووسەری ئەو. [illegible]ح بە [illegible]ح بووە لەگەڵ ئەو، هەموو پرس و ڕایەکانی بە ئەو کردووە، لەسەردەمی خۆی زۆر چالاك بووە. زمانی تورکی و عەرەبی و فارسی باش زانیووە، شتی نووسیوە، شاعیر و وەرگێڕ بووە، خوێندەوارێکی باشی هەبووە، پیاوێکی بەدین و ئەهلی مزگەوت بووە.

دەربارەی ساڵی لەدایکبوون و مردنی، نەوەیەکی ئەو دەڵێت: "باپیرم تاقانەبووە بە جاحێلی ژنی هێناوە، باوکم بە ڕەحمەت بی دەیگوت، ئەوکاتەی باوکم مرد، تەمەنم حەوت ساڵان بوو، ئەویش تاقانەبوو، لە ڕواندز، کچیکی هەبووە بەناوی نەجیبە، هاوسەری محەمەد قودسی بووە لە ڕواندز مردووە و لە گۆڕستانی گەردەگەرد نێژراوە3. [illegible]

4ناسراوە، لە سای 1924 لە واندز لە دایکبووە، سایك یا دوو سا لە خوشکی خی نەجیبە گەورەتر بووە، براگەورە بووەو لە واندز دەچنە بەرخوندن”1.
دەربارەی مردنی میرزا حەسەن، بەگە و سەرچاوەیەکی نووسراوم دەستنەکەوت، ئەوەی لە نەوەکەی میرزا حەسەن پم گەیشتووە :”لە هەولر مردووە، لەناو بازای هەولر پیاوچاکك هەیە لەوی نژرابوو، بەس گەکەی بەر شەقامی گشتیی کەوتووە و نەماوە”2 پدەچت سەرەتای سای سییەکان مردبت، چونکە بە پی تەمەنی لە دایکبووی حوسنی کوی، کە وتویەتی ئەو تەمەنی حەوت سا بووە کە باوکی مردووە، ئەویش لە سای 1924 لەدایکبووە. ەنگ ب لە 1890 بەسەرەوە تا سەرەتایی سەدەی بیستەم، کە نزیکە لەتەمەنی هاوسەرەکەش، لەدایکبووبوونی نزیك بت، لە کمەگەی کوردەواریش، وا باوە مندای تاقانە، زوو ژنی بدنن. ەنگە تەمەنی (40_35) ساك بووبت. زر سراغی زانینی مژووی لە دایکبوون و مردنم کرد، چ بەگەیەکی وام دەستنەکەوت. ئەو کتبانەی لەسەر واندزیش نوسراون، بەداخەوە چی وام بەرچاو نەکەوت. زیاتر باس لە شنبیری و کوردپەروەری کوەکەی دەکەن و بنەماەکەیان لە واندز ناسراون.
“میرزا حەسەن، پیاویکی کوردپەروەر و شگبووە، یەکك بووە لە کەسە ناسراوەکانی سمک شکاك و بەرانبەر داگیرکەرانی ئەوسای ئران جەنگاوەو بەشداری شەشەکەی ئەوی کردووە؛ هەروەها میرزا حەسەن سەرکردەیەکی سەربازیی بووە لە هاوکاریکردن و بەرگیریکردنی لە چیاکانی واندز و کوردەکانی ئەو دەڤەرە و باوەپکراو و پشتیوانی گەورەی هزەکەی سەید تەها بووە لەناوچەکە، لەبەرئەوەی سەید تەها لە بنەماەیەکی دینی بووە، ب کشەی هز و عەشیرەتەکانی ناوچەکە، سوودی لە پگە ئایینی و سیاسییەکەی وەردەگرت لە چارەسەرکردنی ئەو کشانەی وویان دەدا، میرزا حەسەن لەم بوارە ی دەگا و زیان لدەگرت و بەو ئیشانەی سەیە تەها هەدەستا و کشەی خەکی چارەسەر دەکردن”3.
نەوشیروان مستەفا، لەبارەی ئەم شنبیرە، دەت: “ئەب نازناوی یەک لە شنبیرەکانی ئەو سەردەمە ب”4 هەروەها لە بەرگی یەکەمی ژنامەی ژیان، لە باسکردنی ناوی نووسەران و شاعیرانی ئەو ژنامەیە ناوی د، بەام زانیارییەکان ئامانجی خیان ناپکن و تەنها هەر گومان و ا و بچوونە. بەم شوەیە ئاماژەی ب کراوە ”دوور نییە، ئەگەر است ەواندزی بووب، ناوی خواستراوی (ئەمین واندزییە)ی نیشتمانپەروەری کوردی بی، کە ئەوکات ئەفسەری سوپا بووە، بە ناوی مەلا حەسەنی باوکی نووسیبتی. (وەطەن
 ((16))

[illegible] (...) [illegible] ”5. [illegible]

[illegible] “[illegible]” [illegible] 21/1/2001 [illegible] “[illegible]”. [illegible] (“[illegible]” و “[illegible]”) [illegible] 6. “[illegible]” [illegible] “[illegible]”. [illegible] “[illegible]”

[illegible]وەطەنی میللەت”یشدا بەو پەری حەسرەتەوە وتوویە”خوڵاسە هەر شتێ بە قەدەر زەڕڕەیێ نەفەع و تەرقی میللەت و مەملەکەنی تێدا بێ: زراعەت، تیجارەت، صەناعەت و … هەموو موقەددەساتن و هەمووشیان فەرعن لە بۆ مەعاریف، چونکە عموومەن بە واسیطەی سەعی و مەعاریف مومکین دەبن. بۆ مەعاریف مەعریفەت نابێ، تا مەعریفەش نەبێت ڕێ بە مەنزڵ بردن و مەقسەد گەیشتن هیچ مومکین نییە. بەس مەعلووم بوو نەجاتمان بە مەعاریفە، حەیاتمان بە مەعاریفە بۆ مەعاریف کارمان زەحمەتە (ئاخ بۆ مەعاریف)، مەعاریف بۆچی فەقەط لە وڵات و مەملەکەتی ئێمەدا حوکمی عەنقا و سوورەتی کیمیات هەیە”.7

میرزا حەسەن، کەسێکی ڕۆشنبیر و تێگەیشتوو و ئاگاداربووە لە بارودۆخی سیاسیی و ڕۆشنبیری سەردەمەکەی خۆی، لە ساڵانی بیستی سەدەی ڕابردوو، دێتە مەیدان و قەڵەمەکەی دەخاتە خزمەتی گەل و نیشتمان، نووسین لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ئەوکات بڵاودەکاتەوە. ئەگەر ئاوڕێك بۆ هەندێك نووسینی ئەم ڕۆشنبیرە بدەینەوە، گەورەی ئەو مرۆڤەمان بۆ دەردەکەوێت، لە ڕۆژنامەی ژیان، بابەتی (شەرم و عار زۆر عەزیزن، لەوانیش عەزیزتر غیرەت و عیبرەتە) ژمارە (3) و لە ژمارە[illegible] (16) و (17) بابەتی (وەطەن، میللەت، وەطەنی، میللەت) بە دووجار دابەزیوە. لە (گۆڤاری دیاری کوردستان)، سێ بابەتی بەرچاو دەکەون. وەك (چەند خۆشە ئینسان چشتی کە لە د[illegible]یا بە ئەزمانی مادەرزادی خۆی بەیانی کا)، لە ژمارە (7)ی 18ی حوزەیرانی 1925 بڵاوکردۆتەوەو گۆڤارەکەش لەژێر هەمان بابەت وەڵامیکی جوان و دەستخۆشیان بۆ حەسەن کوردستانی نووسیوە. هەر لەو ژمارەیە[illegible]، بابەتێکی سەید عەبدوڵڵای شەمزینی هەیە؛ ڕێی تێدەچێت پێکەوە ئەو

بابەتانەیان بۆ ئەو گۆڤارە نووسی بێت، چونکە ئەم کەسایەتییە، دۆستیکی نێزیکی ئەو بووە. لە ژمارە (16)ی دوو بابەتی ئەوی بەناوی (وەطەن، میللەت_ وەطەنی، میللەت)، (لە حەقی نووسینی تازە)8 هەیە. هەروەها لە ژیانەوە و زاری کرمانجی وتاری دەبینین.

لەسەردەمی سەید تەهای شەمزینی، ماڵی میرزا حەسەن لە ڕواندز بووە، حوزنی موکریانیش دۆستی ئەو و میرزا بووە، بابەتی لە گۆڤاری زاری کرمانجی بەرچاو دەکەوێت، لەوانە: (التی دیفاعیەمان گازاندەیە)9، (مقام انسان زور بلندە (ما انسان))10، هەروەها بابەتێکی دیکە بە پیت نوسراوە (م. ح) بەناوی ردیە بو وکیلیکی …. ملت)11 پێدچێ ئەمە ناوی کورتکراوی میرزا حەسەن بێت! لە ڕووی شێوازەوە لە نووسینی ئەو نێزیکە. هەروەها لە ژمارەی دواتر بە هەمان ناونیشان، گۆڤارەکە، بابەتێکی ڕۆژنامەی (الاوقات البغدادیة)، ژمارە (4247)، بۆ خوێنەرانی گۆڤارەکە کردووە بە کوردی.

ئەوەی بۆ ئێمە گرینگە و هیچ گومانێکیش هەڵناگرێ، ناساندنی بەرهەمی میرزا حەسەن کوردستانییە لە گوڤاری زاری کرمانجی. دوو ڕیکلام بۆ دوو کتێب کراوە لە یەك لاپەڕە، وەك مژدەیەکی خۆش بە خوێنەران دراوە، بە بایەخەوە باسی سوودەکەی دەکات. گۆڤارەکە دەڵێت: “کتیبانیکی کە بو چاپ کردن حاضر کراون:

(ترازن)

(لە سر لهجەی شمالیە، سد و پازدە سربهوردی واقعی یە نەك خیالی، بە مناسبتی هر سربهوردەی رسمیکی تیدایە، بو لاوانی مکتب زور بە کەلك و باشە، لە نشریاتی زار کرمانجی یە).

(خیوی رازان)

(کتیبیکی سد و چل حکایتی خیالی یە نەك واقعی، لە سر لهجەی جنوبە، بە مناسبتی هر حکایتەی رسمیکی تیدایە، لە طرف حضرت غبور, فاضلی محترم (میرزا حسن کوردستانی)یەوە ترجمە و ریکخراوە، اثریکی گەلیك چاك و بە قازانجە بو لاوانی ریزی چوارەم و پینجەم. لە مزرەکەی زار کرمانجی دا بەو زوانە دەست بە کلیشە کولان و دامزراندنی دەکریت.)12

ئەگەر لەم دوو ناونیشانە و وردبینەوە بۆمان دەردەکەوێت، ئەمە دوو کتێبی جیاوازن، کەچی لە ڕووی ناونیشانەکە، نێزیکایەتیان هەیە، یەکەم (ترازن) و دووەم (رازان)، هیچ گومانی تێدانییە، ئەمە هی یەك نووسەرە، ئەویش میرزا حەسەنە. من نازانم (د. کوردستان موکریانی) لەسەر ئەم هەواڵە، بەرهەمەکە دەداتە پاڵ کەسێکی دیکە، کە ناوی لە هەواڵەکەدا نەهاتووە. لە پێشەکی گۆڤاری زار کرمانجی دەبێژێت “تەرازن یادگاری سەید طەهایە”13 سەید تەها پیاویکی

ڕۆشنبیر بووه و بەڵام نووسەر نەبووه! “هەموو شتەكانی ئەو پارێزرابوون و نووسین و شتەكانی، بەداخەوه لە ساڵی 1974 لە ڕواندز ئێمە ئاوارەی ئێران بووین و هەموو شتەكان فەوتان و ماڵ و خانوومان ڕوخا و سووتا. ئەو شتانەی هەیبوو هیچی دەرنەچوو، نەك هی باپیرم بەڵكو هی باوكیشم، كە ژیاننامەی خۆی و شیعریشی هەموو لەناو چوو. لەسەردەمی خۆی شتی نووسیوه. باوكم ئەو شتانەی خۆشدەویستن، نەیدەهێشت لێیان نزیك بكەوینەوه”14

ڕۆبین سەعید مەلا، لە ماستەرنامەكەی خۆیدا لەسەر (سەید تەهای نەهری)، زۆر بەجوانی ئاماژەی بە ڕۆڵی سەید تەها داوه لە بواری ڕۆشنبیری؛ لە سەر نووسینیش، دەڵێت: “بەشێك لە نووسەران پێیان وایە سەید تەها دەستی نووسینی بەهێزی هەبووه، لە چەندین ڕۆژنامە و گۆڤاردا بابەتی هەمەڕەنگی بەناوی خواستراو بڵاوكردۆتەوه”15، هیچ بەڵگەیەكی نەخستۆتە ڕوو، كە دەڵێت (چەندین یا دەستی نووسینی بەهێزی)هەبوو، دەكرا ئاماژەی بە یەك نووسین بكردبوایە؛ دەگەڕێتەوه سەر ڕای نووسەرێكی دیاركراو، ئەویش بەڵگەكانی باوەڕپێكراو نین. بۆ گەڕانەوه بۆ ڕایەكەی عەبدوڵڵا زەنگەنە، لەسەر زاری ئەو دەڵێت :”دەمێك بوو بە دوای كەسێتی (حەسەن كوردستانی) وێل بووم، ئەو پیاوەی كە چەندین نووسین و بابەتی هەمەڕەنگی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەكانی كوردی بڵاوكردۆتەوه، ئەوەی سەرنجی زیاتری منی ڕاكیشا ئەوه بوو، كە نەژادی عەبدوڵڵای عەزیز بابەتێكی لە ژمارەی 23ی گۆڤاری گولانی عەرەبی بڵاوكردبۆوه. لە ژمارە (55) ژیانەوه بابەتێك بەناونیشانی (مهاجرام انصار) لە نووسینی حەسەن كوردستانی بڵاوكرایەتەوه، نووسەر پێی وایە حەسەن كوردستانی ناوی خواستراوی ڕۆژنامەنووس و مێژوونووس حوسێن حوزنیی خاوەنی زاری كرمانجییە. بەڵام عەبدوڵڵا زەنگەنە بە پشتبەستن بە چەند بەڵگەیەك پێی وایە ئەو حەسەن كوردستانییە سەید تەهای نەهرییە، لەسەر هەمان بابەت عەبدوڵڵا زەنگەنە بەڵگەكان لەگەڵ نووسەر تاوتوێ دەكات پاشان ئەویش بەڵگەكانی پێ ماقوول بووه، كە حەسەن كوردستانی سەید تەهایە”16.

دوای ڕۆیشتنی سەید تەهای شەمزینی لە ساڵی 1928 بۆ ئێران، شەهیدكردنی سمكۆ شكاك لە ساڵی 1930، ئەمانە كاریگەری خراپ دەكەنە سەر ژیانی میرزا حەسەن، وەلی ئەو لەگەڵ سەید تەها ناچێت و لە ڕواندز دەمێنێتەوه. ئیدی لە دوای ئەو ڕووداوانە بارودۆخ و گوزەرانی بەرەو خراپی دەچێت، دواتر بە هۆی نەخۆشی لە هەولێر دەمرێت، ئەمە سەرەتایی سییەكانە و ئیدی نووسینی ئەویش نامێنێت، خێزانەكەشی لەسەر دوو منداڵەكەی دادەنیشێت. دەربارەی شیعرەكانی چم دەستنەكەوت، تەنها لە پارچە نووسینێك، چوارینەیەكی

بەکارهێناوە، پێدەچێت ئەمە هی خۆی بێت!
بو حەيات و ژين و شخصی کم بکوشه ئەی رزيل
تا بە چنك اغيار خو نخوارت نبی خوار و زەليل
توامندە زلتت دی چاوی عبرت هل برە
شرمە بی شرمی هتا کی بسیە امارە و دەليل17

لە ئەنجامی ئەو نووسینە، ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، هەموو ئەو نووسینانەی باسی حەسەن کوردستانی دەکەن و دەیدەنە پاڵ نووسەری دیکە، دوورن لە ڕاستیی، پاش مردنی کوڕەکەی بڵاوکراونەتەوە و یان کوڕەکەی نەیبینوون، بۆ ئەوەی ڕاستییەکانیان بۆ دەربخات. زۆر لە وێنەکانی سەید تەهای شەمزینی و بنەماڵەکەیم ڕوانی، وێنەی ئەوەم دەستنەکەوت، کەسێکی دیکە بە ناوی (فەقێ حەسەن گەیلانی)، کە ئەویش لەگەڵ سەید تەها بووە، بوونی هەیە. ڕەنگە هەر ئەم ناوەش بێت وایکردبیت ناوی خۆی میرزا حەسەن عەبدولقادر گەیلانی، کردبێتە حەسەن کوردستانی، بۆ جیاکردنەوە لە حەسەنەکەی دیکە! بەداخەوە ئەگەر هاتبوایە، لە ساڵانی هەشتاو بەر لە مردنی (مەمیخان)ی هاوسەری و کوڕەکەی فریای ئەوە کەوتباینەو چەندین ڕاستیی دیکەمان لەسەر ئەو مرۆڤە مەزنە بۆ بەدیار دەکەوت.

سەرچاوە و پەراوێز

*1 کاتی خۆی یەکێك زۆر خوێندەوار بوایە ئەفەندیان پێ دەوت یا میرزا، لە ڕواندز و دەڤەرەکەی میرزا بەکارناهێت، بۆیە زوو گومانم لە ڕواندزبوونی ئەو نووسەرە هەبوو، تا نیشتمان خان نەوەی میرزا حەسەن ددانی پیدانا و وتی بەڕەچەك باپیرم خەڵکی پێنجوین بووە، ئێمە دایك و باوکمان و خوشك وبرایەکان لە ڕواندز لە دایکبووین و شانازی بە شاری خۆمان دەکەین و هەتا دەمرین ڕواندزین و بنەماڵەکەشمان بە حەسەنی مەمیخانی ڕواندزی ناسراون.

*2 گولیزارخان کچی جەعفەر ئاغای شکاك، لە گوندی (جارێ)ی ڕۆژهەڵات لە دایکبووە، ژنێکی بەناوبانگ و ناسراو بوو لە ڕواندز و دەڤەرەکەی، بە دەستهەڵات و خاوەن پێگەی گەورە بوو؛ زمانی تورکی و فارسی و عەرەبی زانیوە و ژنێکی خێرخوازو هەژاردۆست بووە. سێ کوڕی لە سەید تەهای هەبوون، لەوانە: (سەید عیزەددین (چەیتۆ)، سەید ئەحمەد (هەکۆ)، سەید ساڵح (دارێجان). لە ساڵی 1975 مردووە. ڕێبین سەعید مەلا، (سەید تەهای نەهری)، ل61_65؛ عەقیلە ڕواندزی، (یاد و ئافەرین)، 2005، چاپی یەکەم، هەولێر، 22_23.

*3 نەجیبە میرزا حەسەن: کچێکی تاقانە و جوان و وشیاربووە، (1926!*1944*) □□ □□□□□□ □□ □□□□ □□□□□ □□□□□□□ □□□□□□ □□□□.
□□□□□□□ □□ □□□□ □□ □□□□ *1934* □□□□ □□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□ □□

[illegible]

[illegible] حوسینی مەمی خانێ) لە 1/7 /1924 لە ڕواندز لە دایکبووەو 1943 ژیانی هاوسەری پێکدەهێنێت. لە ساڵی 1945 دەبێتە فەرمانبەری پۆستە لە سیدەکان. لە حیزبی هیوا کاری کردووە، ساڵی 1947 بە هۆی کاری سیاسییەوە دەزگیر دەکرێت بۆ ماوەی ساڵێك و سێ مانگ لە کەرکووك دەمینێتەوە. دواتر 1957 دەبێتە فەرمانبەری تەندروستی لە شەقڵاوە. لە ساڵی 1961 لە وەزیفە دەردەکرێت، جاری سێیەم لە شارەوانی ڕواندز بۆ ماوەی دە ساڵ خزمەت دەکات. دواتر ئاوارەی ئێران دەبێت. ساڵی 1976 دەیگوازنەوە بۆ ناوەڕاستی عێراق لە شاری هیت نیشتەجێ دەبێت و دەستبەسەر دەبێت. تا ساڵی 1985 لەو ماوەیە لە شارەوانی هیت دەبێتە فەرمانبەر. دووجار سەردانی ماڵی خوای کردووە. کابرایەکی کوردپەروە و ڕۆشنبیر و بەدین بووە، شێوەکارێکی دەستڕەنگین و لێهاتوو بووە. ساڵی 1985 گەڕایەوە هەولێر و ساڵی 1989 خۆی خانەنشین دەکات. لە بەرەبەیانی 6/7/ 2004 بە شێوەیەکی کتوپڕ گیانی دەسپێرێت و لە هەولێر دەنێژرێت. منداڵەکانی (نەریمان، دڵشاد، دلاوەر، لوقمان، خەسرەو، نیشتمان، کوردستان، نازەنین، نەسرین).

1. نیشتمان حاجی حوسێن میرزا حەسەن،1967، ڕواندز، دیمانە، دانیشتووی هەولێر. 2024.
2. دیمانە، نیشتمان.
3. خەسرەوە حاجی حوسێن میرزا حەسەن، 1971، ڕواندز، دووشەممە /17/3/ 2025، نامەی تایبەت، دانیشتووی سوید.
4. ژیان بەتەمەنترین ڕۆژنامەی کوردی 1926_1938، نەوشیروان مستەفا ئەمین، چاپی یەکەم، سلێمانی ، 2002، ل18.
5. ڕۆژنامەی ژیان، ئا: ڕەفیق ساڵح و لێکۆڵینەوە: سەدیق ساڵح، بنکەی ژین، سلێمانی، بەرگی یەکەم، 2002، ل11،
6. گۆڤاری دیاری کوردستان (1925_1926) ئامادەکردنی ڕەفیق ساڵح و لێکۆڵینەوەی نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەدیق ساڵح، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2001، ل42.
7. سەرچاوەی پێشوو، ل49.
8. گۆڤاری دیاری کوردستان، ژ (16)ی مایسی 1926.
9. زار کرمانجی، ژ (2)، 1926، ل3_4.
10. زار کرمانجی، ژ (3)، 1926، 4-5.
11. زار کرمانجی، ژ (9)، 1927، ل22_23.
12. زار کرمانجی، ژ (12)، 1928 /25/1، ل16.
13. زار کرمانجی، ئامادەکردن و پێشەکی، د. کوردستان موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر، 2020، ل 54.
14. دیمانە، نیشتمان.
15. ڕێبین سەعید مەلا، سەید تەهای نەهری، هەولێر، 2016، ل249.
16. سەرچاوەی پێشوو، ل249_250.
17. گۆڤاری دیاری کوردستان.

تێبینی : لە گۆڤاری ئاژین، زانکۆی سۆران. ژمارە (8)، بەهار و هاوینی 2025 بڵاوکراوەتەوە.